

BORBA NAD RUINAMA

Napušteni objekti u Bihaću kao skloništa migranata

Tea Škokić

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

U tekstu se analiziraju tri lokacije u Bihaću s napuštenim objektima u kojima su se formalno ili neformalno zadržavali ili se još uvijek zadržavaju migranti. Riječ je o građevinama koje su nekoć bile dio industrijske ili urbane infrastrukture, da bi njihovim napuštanjem i devastacijom postale ruine, a dolaskom migranata i skloništa. Cilj je rada propitati njihovo fizičko i diskurzivno zaposjedanje, metaforičke borbe nad time kome pripadaju, tko ima pravo njihova korištenja i što one znače zajednici u kontekstu afektivnog odnosa spram gradske prošlosti i budućnosti. Rad se temelji na višednevnom boravku u Bihaću u jesen 2022. godine, terenskim bilješkama i fotografijama te na pregledu medijskih napisa vezanih za bihačke slučajeve.

Ključne riječi: iregularizirane migracije, ruine, skloništa

Can a ruin be a camp?

When we dig, sooner or later, we dig the camp into the past that sees.
The thing, the thing that has no name but forever exists, is what a ruin is.
(Qasmiyeh Yousif M., *There it is. The camp that is yet to be born*, 2019)

U svojim kretanjima prema zapadnoj i sjevernoj Europi mnogi izbjeglice, migranti, ljudi u pokretu, ili kako se već nazivaju neželjeni putnici s Globalnog juga,¹ privremeno borave u organiziranim i/ili improviziranim, odnosno formalnim i neformalnim kampovima, unajmljenim stanovima ili kod prijatelja, u detencijskim centrima, u (samo)organiziranim skvotovima, napuštenim industrijskim kompleksima, u parkovima, šumama ili pod mostovima. Ta “mjesta djelomične zaštite” (Scott-Smith 2023),

¹ Ovaj rad financirala je Hrvatska zaklada za znanost projektom *Europski režim iregulariziranih migracija na periferiji EU: od etnografije do pojmovnika* (IP – 2019 – 04 – 6642) (dalje u tekstu ERIM). Upotrebom pojma iregulariziranosti, kojim se koristim i u ovom članku, projekt se nastoji kritički osvrnuti na uvriježeni termin iregularnih migracija koji podrazumijeva nepropisne, neuobičajene, pa i protuzakonite prakse i fenomene vezane uz današnje migracije, a zanemaruje činjenicu njihove geografske, društvene, kulturne i političke kontekstualnosti i diskurzivne konstruiranosti. Osim toga, u članku alterniram termine izbjeglice, migranti te ljudi u pokretu. Koristeći ih kao istoznačnice odbijam klasifikacije koje cirkuliraju u znanstvenoj zajednici, političkom diskursu i svakodnevnoj upotrebi. Te klasifikacije, iako bi pravno trebale olakšati status ljudi koji prelaze granice, uglavnom se svode na njihovo razlikovanje i određivanje (i)legalnosti i (ne)legitimnosti njihova kretanja, na razdvajanje “pravih” izbjeglica koji bježe od rata i “ekonomskih” migranata koji traže bolji posao i život u Zapadnoj Europi. Imenovanje ljudi u pokretu ekonomskim migrantima, ilegalnim migrantima, migrantima bez dokumenata, iregularnim migrantima dio je sekuritizacijskog diskursa koji se, između ostalog, koristi i za oblikovanje medijske percepcije i javnog mijenja o izbjeglicama i migrantima te za stvaranje još jednog alata za kontrolu granica i upravljanje migracijama. Globalnim jugom, pak, ne označavam određeni geografski prostor, nego je riječ o političkom pojmu kojim se razdvajaju bogati sjever i siromašni jug te označava dominaciju zemalja Sjeverne Amerike, Europe, dijelova istočne Azije i Oceanije nad zemljama Afrike, Južne Amerike te Azije.

čije bi daljnje nabranje pokrilo svaku moguću specijalnost i zamislivu materijalnost, služe im kao skloništa dok čekaju nastavak putovanja, a ta čekanja mogu biti od svega par sati do nekoliko godina, pa i dekada. Stoga su ta skloništa, premda na prvi pogled tek usputna pojava napornog i opasnog itinerara koji prolaze, zapravo važan i nezamarni dio izbjegličkog iskustva. Za Toma Scott-Smitha riječ sklonište je dinamična, označava društvene procese, ali i mjesto te se odnosi na “nešto privremeno, ali trajnost je uvijek relativna – i materijalno i društveno” (2023: 4). Preuzimanjem, ali i proširivanjem njegova razumijevanja te riječi, dinamičnost se može ogledati u aktivnostima sklanjanja (engl. *sheltering*) koje migranti poduzimaju da bi se zaštitili bilo od atmosferilija bilo od (nadzornog) pogleda ili da bi osigurali barem minimum privatnosti. No dinamičnost riječi može upućivati i na prisilno smještanje ljudi u kampove ili detencijske centre, njihovo zatvaranje, i pritom parodirati riječ sklonište od značenja zaklona do značenja uklanjanja. Procesnost riječi upućuje na kontakte koje izbjeglice ostvaruju s pojedincima, grupama ili cijelim zajednicama u stvaranju (privremenog) utočišta (usp. *ibid.*). Na odnose koji se stvaraju u tim kontaktima utječe niz uzroka i uvjeta, poput toga radi li se o organiziranom skloništu; tko je organizirao to sklonište – aktivisti, volonteri, humanitarne organizacije, lokalna uprava ili neko nacionalno ili nadnacionalno tijelo; je li riječ o skvotovima u kojima izbjeglice borave sami ili u grupama i dijele li ih s lokalnim skvoterima; jesu li provalili u tuđu kuću ili zaposjeli tuđu imovinu. Na odnose snažan upliv ima i to jesu li u skloništima prisiljeni boraviti, jesu li ih sami odabrali ili su ih, primjerice, na njih uputili drugi migranti. Konačno, relativnost riječi upućuje nas na to da je privremenost, pa i (infra)strukturna jednostavnost tih skloništa u nekim situacijama prilično dvojbena. Mnogi primjeri, iako po formaliziranosti i trajanju te po broju migranata različiti, poput izbjegličkog kampa Nyarugusue u Tanzaniji, cijelih područja u Libiji ili francuskog Calaisa poznatog kao *Calais Jungle*, svjedoče o tome da izbjegličke lokacije smještaja mogu prerasti u čitava naselja.

Iregularizirana migrantska kretanja, posebice od 2015. godine i “dugog migracijskog ljeta” (Kasperek i Speer 2015), usmjerena su i na pravac koji se naziva još i balkanska ruta, odnosno put od Turske i Grčke preko Makedonije, Srbije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije do sjeverne i zapadne Europe. Uglavnom tranzitna trasa kretanja više od milijun ljudi, tek jedno kratko vrijeme političkim međudržavnim dogovorima kanalizirana i kontrolirana te zvana balkanski koridor, sa sobom je nosila i još uvijek nosi pitanja te rasprave vezane za privremena skloništa, podjednako formalna i neformalna. Zatjecanje ljudi u pokretu na javnim mjestima ili u napuštenim objektima, kao i njihovo smještanje u prihvatne centre, posebice u gradovima duž balkanske rute, poticalo je cijeli niz političkih, medijskih te “uličnih” polemika. Time se pogled s izbjeglica i sa skloništa i sklanjanja kao izbjegličkog iskustva pomiče na stanovnike mjesta i gradova koji im svjedoče i s kojima se metaforički, ali i stvarno nadmeću za prostor, ma koliko god on bio tek privremeno zaposjednut. Ovo posljednje jest i okosnica ovoga rada kojem je fokus na napuštenim objektima u gradovima kroz koje migranti prolaze i u kojima se zadržavaju kraće vrijeme; na zgradama koje su nekoć bile dio industrijske ili urbane infrastrukture, a danas su ruinirani skeleti koji čekaju rušenje ili prenamjenu.

U svakom slučaju, riječ je o objektima u kojima puno prije dolaska migranata nije bilo života. Kao primjer se analiziraju napušteni objekti u Bihaću u Bosni i Hercegovini, kao male studije slučaja podložne propitivanju njihova fizičkog i diskurzivnog zaposjedanja, metaforičke borbe nad time kome pripadaju, tko ima pravo njihova korištenja i što one znače zajednici u kontekstu afektivnog odnosa spram gradske prošlosti i budućnosti u situaciji dolaska većeg broja ljudi koji su ih prenamijenili u svoja privremena skloništa. Rad se temelji na višednevnom terenskom istraživanju u Bihaću u jesen 2022. godine, osobnim terenskim bilješkama i fotografijama, kao i onima kolega² u sklopu projekta ERIM te na pregledu medijskih napisa vezanih za bihačke slučajeve.

Istraživačka polazišta

Iako se izbjeglička kretanja s Globalnog juga prema Europi pojačano registriraju već više od dvadeset godina, ponajprije preko Sredozemnog mora, događaji iz ljeta 2015. godine označeni su u političkom i medijskom diskursu kao “europska migracijska kriza” i “europski migracijski izazov”³ jer je zbog ogromnog broja ljudi koji su pristizali i prelazili granice Europske unije Europa morala, kako navode *Vijesti* Europskog parlamenta, “odgovoriti na najozbiljniji migracijski izazov od kraja Drugog svjetskog rata”.⁴ Za krizu koju je prouzročilo nezaustavljivo kretanje ljudi koji su se sada, osim morem, kretali i kopnom, a na koje EU i europske države nisu imale adekvatan odgovor, Bernd Kasperek tvrdi da je “zapravo kriza desetljeća starih pokušaja europskih institucija da kontroliraju, upravljaju i vladaju migracijama prema Europi i unutar nje”. Stoga se za njega radi o krizi europskog graničnog režima, odnosno krizi šengenskog sustava (Kasperek 2016). Naime, nakon intenzivnog i za mnoge ljude u pokretu iznimno pogibeljnog morskog prelaska granice, masovnije se otvorio⁵ i kopneni put preko Balkana koji je nekoliko mjeseci bio trasa nesmetane mobilnosti, da bi ubrzo postao prostor političkog prijepora zemalja kroz koje je prolazio (v. npr. Škokić 2022), policijskog upravljanja granicom i raznim vrstama ograđivanja (v. Pleše et al. 2023) te kasnije, nakon njegova zatvaranja, područje iznimne policijske brutalnosti, pušbekova i pogibije ljudi (v. Hameršak i Mucko 2022). Istraživači iregulariziranih migracija, napose u svojim etnografskim radovima, bilježili su i analizirali vremenski i prostorno dinamične faze balkanske putanje i s njom povezane granične politike (v. npr. Bezec et al. 2016; Lunaček Brumen i Meh 2016; Hameršak i Pleše

2 Zahvaljujem Marijani Hameršak i Bojanu Mucko na ustupljenim fotografijama i bilješkama.

3 Vidi npr. <https://www.bbc.com/news/world-europe-32395181>, <https://www.europarl.europa.eu/news/hr/headlines/society/20170629STO78631/europska-migracijska-kriza> (pristup 13. 10. 2023.) i <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/kako-se-odvijala-migrantska-kriza-na-pocetku-su-izbjeglice-bile-prihvacene-otvorenih-ruku-a-sada-se-zatvara-ruta-kojom-je-proslo-800.000-ljudi-29593> (pristup 13. 10. 2023.).

4 https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2017/7/story/20170629STO78631/20170629STO78631_hr.pdf (pristup 13. 10. 2023.).

5 Nicholas De Genova kaže da nije jasno je li preusmjeravanje migracija na balkansku rutu posljedica politika graničnog taktiziranja ili “autonomnih migracijskih dinamika (uključujući, naravno, diskrecijsku prosudbu takozvanih krijumčara)” (2017: 33). U svakom slučaju “prve naznake europske krize pojavile su se [u proljeće 2015.] usred ružnog gomilanja mrtvih crnih i smeđih tijela koje je more izbacilo na mirne obale Sredozemnog mora” (ibid.: 1).

2017; Hameršak et al. 2020; Zoppi i Puleri 2021), zatim djelovanje aktivističkih skupina i solidarnost s ljudima na putu, odnosno kriminalizaciju solidarnosti (v. npr. Bužinkić 2017; El-Shaaravi i Razsa 2019; Cantat 2020; Zorn 2021), različite fenomene i događaje (v. npr. *e-ERIM*), kao i strukturno, direktno i kulturno nasilje kojem su ljudi u pokretu na balkanskoj ruti izloženi (v. npr. Augustová i Sapoch 2020; Isakjee et al. 2020; Jovanović 2021).

Istraživačko praćenje kretanja izbjeglica i drugih migranata neizostavno zahvaća i naličje ideje o neprestanom kretanju, toj nezaustavljivoj rijeci i valovima ljudi, kako to mediji nerijetko opisuju,⁶ koji se ne zaustavljaju na putu k svome cilju, koji su pogonjeni snažnim porivom da i po cijenu vlastita života stignu tamo gdje su namjerali. To je naličje povezano s razdobljima čekanja, “mirovanja, sporosti i neaktivnosti” koja su, kako smatra Katerina Rozakou, “povezana sa samom srži “migracijskog/graničnog režima koju čine obespravljivanje, dominiranje i kažnjavanje” (2021: 24). Za Christine M. Jacobsen i Marry-Anne Karlsen čekanje “pridonosi proizvodnji migrantske ‘ilegalnosti’ ili ‘iregularnosti’” i stoga ga treba promatrati kao društveni fenomen, ali i analitičku perspektivu migracijskih procesa i praksi koja “nudi nove uvide u složenu i promjenjivu prirodu procesa razgraničavanja, pripadnosti, državne moći, isključivanja i uključivanja te društvenih odnosa” (2021: 2). Međutim, za Teodoru Jovanović, Katarinu Mitrović i Ildiko Erdei (2023) čekanje ima i emancipacijsku kvalitetu jer u sebi sadrži vrijeme za planiranje budućnosti, učenje i pripremanje za put. Za razliku od izbjegličkog “aktivnog čekanja” u Šidu, “usputnoj stanici i tranzitnom mjestu tijekom raznih migracijskih kretanja”, pišu ove autorice, domaći se Šiđani osjećaju “zaglavljeno” i beznadno. Razlog tome su ratni i poslijeratni politički procesi koji su promijenili etničku i kulturnu sliku tog grada te deindustrijalizacija koja je dodatno prouzročila iseljavanje i ograničene mogućnosti zapošljavanja. Njihova etnografska zapažanja navode nas na promatranje balkanske rute kao “dvostrukog tranzita” (Leutloff-Grandits 2023), odnosno na promišljanje o odnosu ljudi u (post)tranziciji (lokalno stanovništvo) spram ljudi u tranzitu (izbjeglice) u tranzitnoj zoni eksternaliziranog šengenskog režima. Taj je odnos ponekad duboko obilježen empatijom zbog dijeljenja izbjegličkog i/ili ratnog iskustva, a ponekad antagonizmom koji je nerijetko odraz ranjivog i nesigurnog postsocijalističkog subjekta koji živi u simboličkim, ali i fizičkim razvalinama svojih zajednica, gradova i društava. Potonja, pomalo apstraktna konstatacija, dobro je razrađena u postindustrijskim studijama, napose etnografijama.

Postindustrijska etnografija usmjerena je na učinke koje deindustrijalizacija ima na zajednice, gradove i krajolike, njihovu “ispražnjenost” od industrije i života koji je omogućavala (Potkonjak i Škokić 2022). Za Stefana Bergera i Stevena Higha deindustrijalizacija je “okidač za ekonomsku i kulturnu krizu koja zahvaća industrijske radnike, njihove zajednice i regije u kojima su se nalazila industrijska središta” (2019: 8). Nakon propasti industrije u mnogim se postindustrijskim zajednicama i nadalje

6 Vidi npr. <https://www.24sata.hr/news/migranti-nezaustavljivi-probili-granicu-grcke-stigli-na-lezbos-678696>, <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-62684576> (pristup 13. 10. 2023.), <https://www.dw.com/hr/rijeka-migranata-prolazi-kroz-rijeku/a-64539072> (pristup 13. 10. 2023.) i <https://www.index.hr/vijesti/clanak/dolazi-novi-migrantski-val-eu-pripremila-novi-plan-i-pravila/2470385.aspx> (pristup 13. 10. 2023.).

njeguju klasni ponos, sindikalizam te ideja radničke klase, ali sada uglavnom u sklopu nacionalizma i/ili regionalizma, ili pak kao ljutnja i sram zbog osjećaja iznevjerenosti od progresivnih političkih stranaka i sindikata (ibid.: 14). Tako se redefinirani subjektivitet radnika, ali i velikog broja stanovnika bivših industrijskih gradova, artikulira kao “ranjivost” (Storm i Kasperski 2017: 40), “uznemirujuća ljutnja” (High et al. 2017: 7–8), “tinjajući bijes” (Berger i High 2019: 3) ili “ravnodušnost i hladnoća” (Malabou 2016: 34). Dugotrajna agonija ekonomskog, urbanog i osobnog propadanja uzrokovala je i još uvijek uzrokuje (transgeneracijsku) traumu i afektivni odnos spram fizičkih i simboličkih ruina prostora i ljudi.

Postsocijalistički gradovi smješteni na balkanskoj ruti nerijetko su mjesta “nelinearnih transformacija, gdje se spajaju poslijeratno i postsocijalistički (a odnedavno i postkolonijalno) proizašla nasilja, kako bi proizvela nove oblike ranjivosti i prostore isključivanja” (Hromadžić 2019: 115). To su gradovi snažno markirani fizičkim ruinama, poput napuštenih i zapuštenih industrijskih infrastruktura, raznih proizvodnih pogona, objekata društvene namjene. No to su i gradovi postsocijalističkih “praznina” (Dzenovska 2020) koje nastaju zbog iseljavanja stanovništva, privatizacijskih špekulacija ili pravno neriješenih statusa vlasništva. Postsocijalističke praznine su, primjerice, ispražnjene obiteljske kuće, zgrade koje su novoizgrađene, ali nikad završene ili useljene, objekti koje su novi vlasnici prepustili raspadanju. Sve su to “spore ruine” koje “polako klize u propadanje” kroz dugi niz godina (DeSilvey i Edensor 2012: 466) i koje su postale dijelom odbačene ili neugodne urbane povijesti cijele zajednice, ali i osobnih povijesti stanovnika. To su ruine u tranziciji od naseljenog prostora do mjesta propadanja, regeneracije ili uništenja te čine grad neuglednim ili, bolje rečeno, neprikladnim mjestom (Fraser 2018: 446). Dugogodišnje političko, ekonomsko i društveno stagniranje, pa i propadanje postsocijalističkih gradova na balkanskoj ruti, njihovu neprikladnost, ali i posljedice smještenosti na “pograničnoj periferiji” Europske unije dodatno usložnjava dolazak i privremeni boravak velikog broja izbjeglica i dugih migranata, zbog čega postaju i “mjesta neokolonijalnog susreta” (Majstorović 2022). Dobar primjer takve usloženosti je grad Bihać u Bosni i Hercegovini.

Smeće bez vrijednosti, odbačeni objekti i ljudi

Nidžara Ahmetašević i Gorana Mlinarević bilježile su i evaluirale kriznu migracijsku situaciju te “zaglavljenost” velikog broja ljudi u Bosni i Hercegovini tijekom 2018. godine te osigurana smještajna rješenja ocijenile kao:

ispod svih standarda potrebnih za human i dostojanstven život: ljudi su smješteni u tvorničke hale bez ikakve privatnosti, bez adekvatnih neprehrambenih artikala, uključujući posteljinu i higijenske proizvode, hrana često nije dostatna ili je napravljena na način da ne zadovoljava potrebe ranjivih kategorija,

bilo da se radi o osobama s kroničnim bolestima ili djeci i trudnicama. (Ahmetašević i Mlinarević 2019: 7)

Njihova primjedba uklapa se u istraživačke nalaze o mnogim drugim kampovima i mjestima nalik kampovima na balkanskoj ruti, koji pate od lošeg stanja, prenapučenosti, nehigijenskih uvjeta, lošeg upravljanja. Oni se “nisu se pojavili kao slučajni nusprodukt dolaska ljudi u Europu; umjesto toga, njihovo kontinuirano financiranje sugerira sustavne politike usmjerene na kontrolu i upravljanje ljudima u pokretu na široj, europskoj razini” (Bird et al. 2021: 35).

U Bihaću su se izbjeglice u početku okupljali u napuštenoj zgradi Đačkog doma i oko nje u parku Borići i unutar nedovršenog Doma penzionera u centru grada. No već od kasnog ljeta 2018. godine gradska i kantonalna vlast u suradnji s međunarodnim organizacijama nastoji ih smjestiti u organizirane smještaje poput starog i zatvorenog hotela Sedra gdje su boravile obitelji (Ahmetašević i Mlinarević 2019: 26–27), od jeseni u hale napuštene tvornice Bira (ibid.: 28), a kasnije u obnovljeni kamp Borići i u improvizirane kampove nedaleko Bihaća: 2019. godine u bivši deponij smeća Vučjak (v. Pozniak 2022) i 2020. godine u Lipu (v. Mucko 2022).⁷ Od prvih dolazaka u Bihać pa do danas migranti borave u napuštenim gradskim privatnim kućama ili poslovnim objektima (v. o nekim bihaćkim skvotovima npr. Mucko 2023: 181–182).

Valja zamijetiti, služeći se terminima i opservacijama Tima Edensora o ruinama, da su sva ta bihaćka mjesta i prostori te objekti na njima, bez obzira na stanje i stupanj raspadnutosti, puno prije dolaska migranata institucionalno odbačeni i metaforički označeni kao smeće. To su objekti bez vrijednosti (engl. *zero-value*), ruine koje svjedoče, evociraju, ali i potiru društveno i institucionalno sjećanje na dalju socijalističku prošlost, ali i bližu ratnu i privatizacijsku prošlost, kao što i podsjećaju na to da je sve prolazno i sklono propadanju te da cijele epohe, klase i osobni životi mogu biti “iskorijenjeni iz prostornog obilježavanja” (v. Edensor 2005: 106, 132).

Azra Hromadžić smatra da ruiniranim objektima, napose ostacima socijalističke modernosti u “ugniježenim poluperifernim” gradovima poput Bihaća, valja pristupati kao sukonstitutivnima u procesima poslijeratnih i postsocijalističkih transformacija (2019: 115–116). Ona se u svojoj analizi urbane ruinae Bosne i Hercegovine posebice osvrće na nikad dovršenu zgradu Doma penzionera u centru Bihaća, smještenu na samoj šetnici uz rijeku Unu. Razumije je i tumači kao objekt čije je propadanje posljedica poslijeratne ekonomske i društvene transformacije, a ne ratnog uništavanja

⁷ Dio su ljudi u pokretu u svoje domove primali i sami Bišćani, no bez državne i međunarodne pomoći i naknade takvo se sklanjanje pokazalo neodrživim (Ahmetašević i Mlinarević 2019: 7). Već u ljeto 2018. godine MUP Unsko-sanskog kantona uputio je “apel svim građanima koji imaju saznanja o nezakonitom iznajmljivanju objekata migrantskoj populaciji da ih prijave inspekciji ili policiji kako bi takvi pojedinci mogli biti sankcionisani” (<https://mojusk.ba/mup-usk-trazi-od-gradana-da-prijave-nelegalno-iznajmljivanje-objekata-migrantima/>, pristup 13. 10. 2023.). Godine 2020. u okviru antipandemijskih mjera Operativna grupa Unsko-sanskog kantona (predstavnicu vlasti i policije USK-a) donijela je odluku o hitnom izmještanju migranata s javnih površina, iz napuštenih objekata, privatnih smještaja i drugih mjesta. Usto, ograničili su kretanje migranata izvan kampova te zabranili ulazak i prijevoz migranata na teritoriju kantona (<https://vladausk.ba/v4/novost/operativna-grupa-za-koordiniranje-aktivnosti-i-nadzora-nad-migrantskom-krizom-na-podrucju-unsko-sanskog-kantona/2566>, pristup 13. 10. 2023.). Pa ipak, pojedini su stanovnici grada i nadalje ilegalno pružali stan i hranu ljudima u pokretu te ih skrivali ili im pružali materijalnu pomoć unatoč kriminalizaciji solidarnosti prema migrantima (v. Helms 2022).

(ibid.: 8). Riječ je o ruini koja udomljuje i suproizvodi, kako piše Hromadžić, “više nepoželjnih građana, ‘tranzicijski’ ‘ljudski otpad’”, one “čiji su životi nasilno prekinuti, raseljeni i ponovno zamišljeni – uključujući razočaranu bosansku mladež i, u novije vrijeme, najveće globalne otpadnike, izbjeglice i ‘migrante’ s Bliskog istoka, južne Azije i sjeverne Afrike” (ibid.: 115). Iako medijski sporadično spominjan i prije dolaska ljudi u pokretu koji su se u njega smjestili, uglavnom zbog nesreća koje su se tamo događale (v. Hromadžić i Čavkić 2016) i zbog “okupljanja beskućnika, ovisnika, ali i srednjoškolaca, iza kojih ostaju ružni prizori smeća, razbijenih flaša i narkomanskog pribora?”⁸ ili, pak, zbog prenamjene: “Arapski turisti sve više dolaze u ovaj kraj a jedan kvalitetan i visokoopremljen turistički kompleks, zadovoljio bi njihove potrebe i zadržao ih koji dan više,”⁹ krizni i moralno-panični diskurs koji se vezuje uz taj objekt oblikuje se tek kada “očajni migranti”¹⁰ zaposjednu središte grada. S vremenom se ta vrsta govora sve glasnije artikulira i kao antimigrantski stav jer, kako je prenio *Večernji list* u reportaži iz Bihaća, “živimo pod opsadom migranata, da požele, učas bi pregazili sve”.¹¹ Diskursi se tako kreću od zabrinutosti za izbjeglice koji u Domu penzionera borave u opasnom okruženju i bez adekvatnih uvjeta do zabrinutosti za život i zdravlje stanovnika Bihaća, a oblikuju ih diskurzivne formacije od humanitarnih i sekuritizacijskih do ksenofobnih i represivnih. Višekratni pokušaji iseljavanja ljudi iz tog objekta praćeni su vijestima o njihovu otporu, poput: “Migranti zapalili zgradu u Bihaću”,¹² da bi se u travnju 2020. godine ispred Doma penzionera, kao svojevrsni *pars pro toto* migrantske situacije u Bihaću, održali i prosvjedi “građana” jer

situacija za okolno stanovništvo odavno je neizdrživa. – Otvoriti prozore ne možemo, to tako smrdi, smeća ima, pale gume, namještaj, od dima ne možemo ništa, ne znamo ni mi više što lože, kažu pa nadodaju: Bacaju boce, krađu nam drva, ulaze u podrum, odnose sve živo, tuku se navečer od dva sata do pet sati, to je galama – ističu.¹³

Mjesec dana kasnije započela je deložacija ljudi nazvana “izmještanje”, koju je pratila obavijest gradskih vlasti:

U toku je izmještanje ilegalnih migranata iz napuštene zgrade Doma penzionera. Akcija se provodi uz podršku nadležnih policijskih snaga. Podršku akciji dale su i službe Civilne zaštite Grada Bihaća koje će nakon praznjenja objekta početi sa dezinfekcijom, deratizacijom i odvozom smeća iz objekta. Objekat će potom biti zatvoren fizičkim preprekama [...].¹⁴

8 <https://www.cazin.net/vijesti/bihac-pao-sa-zgrade-doma-penzionera> (pristup 12. 10. 2023.).

9 <https://www.biscani.net/penzionerski-dom-bihac-tri-decenije-propadanja/> (pristup 12. 10. 2023.).

10 <https://balkans.aljazeera.net teme/2018/5/22/bihac-ocajni-i-izbjeglice-i-vlasti> (pristup 13. 10. 2023.).

11 <https://www.vecernji.hr/vijesti/reportaza-iz-bihaca-zivimo-pod-opsadom-migranata-da-pozele-ucas-bi-pregazili-sve-1418673> (pristup 13. 10. 2023.).

12 <https://bljesak.info/vijesti/crna-kronika/migranti-zapalili-zgradu-u-bihacu/322584> (pristup 13. 10. 2023.).

13 <https://grude.com/clanak/?i=280492&bihac-prosvjedovali-zbog-migranata-ne-mogu-im-nista> (pristup 12. 10. 2023.).

14 https://www.facebook.com/GRADBIHACBiH/posts/3003266893131936?ref=embed_post (pristup 13. 10. 2023.).

Činjenica da se izbjeglice i migranti izmještaju iz centra grada upućuje na segregacijski moment migracijskog režima, odvajanje ljudi kao otpada, kojima tu nije mjesto i koje treba smjestiti izvan urbanog pogleda, na periferiju, a prostor koji je već više od dvadeset godina derutan i opasan nakon njihova odlaska treba “dezinficirati, deratizirati”, iz njega izbaciti smeće. Time se bihaćka gradska politika bitno ne udaljava od politike mnogih drugih europskih gradova o regulaciji, upravljanju i nadziranju urbanog prostora zaposjednutog migrantima koje treba, kako napominje Jelena Obradović-Wochnik, kao “remetitelje” komercijalnog razvoja udaljiti iz javnog prostora, ali i usmjeriti ka kampovima koje izdašno financira EU (2018: 65). Ono što je u ovom slučaju ironično, pa i cinično, jest što se borba za pravo na objekt vodila oko ruine, rugla svima vidljivog i prije dolaska migranata, “nad prazninom” čiji se komercijalni razvoj teško naslućivao i koja je desetljećima bila simbol te posljedica “neoliberalnog poretka i ideologije te prakse (ne)sputanog kapitalizma na Balkanu i izvan njega” (Hromadžić i Čavkić 2016: 93). U sklopu projekta ERIM tu smo borbu pratili fotografskim bilježenjem pokušaja da se daskama, žicom te upozorenjima spriječi ulaz u zgradu, kao i njezina stalnog oživljavanja ljudskim i ne-ljudskim životom (napuštenim životinjama i samoniklim biljem).

Prilog 1. Dom penzionera, odjeća izbjeglica koja se suši i deke i plahte kao zaštita, Bihać, 4. 7. 2018. Fotografirala Marijana Hameršak.

Prilog 2. Dom penzionera, obavijesti o zabrani ulaska i postavljene mreže kao prepreka, Bihać, 23. 7. 2018. Fotografirala Marijana Hameršak.

Prilog 3. Dom penzionera, postavljene željezne mreže kao prepreka na donjim dijelovima zgrade, Bihać, 22. 5. 2019. Fotografirala Marijana Hameršak.

Prilog 4. Dom penzionera, pogled iz zgrade na plakte i deke koje su postavili izbjeglice kao zaštitu, Bihać, 28. 2. 2021. Fotografirao Bojan Mucko.

Prilog 5. Dom penzionera, izbjeglice pripremaju čaj, Bihać, 28. 2. 2021. Fotografirao Bojan Mucko.

Prilog 6. Dom penzionera, željezne mreže kao prepreka, Bihać, 23. 10. 2022. Fotografirala Tea Škokić.

Prilog 7. Dom penzionera, cipele zataknete u željeznu mrežu, Bihać, 23. 10. 2022. Fotografirala Tea Škokić.

Mikrolokacijsko kruženje kao mobilni pritvor

Bihaćko upravljanje migracijama nerijetko se temeljilo na seljenju ljudi s mjesta na mjesto, ovisno o političkim dogovorima Federacije, kantona, međunarodnih humanitarnih organizacija i tijela Europske unije zadužene za migracije, kao vrsti “prisilnog kružnog kretanja od kampa do kampa” (Stojić Mitrović i Vilenica 2019: 553). Takva premještanja dio su proizvodnje hiperomobilnosti izbjeglica karakteristične za suvremeni europski režim migracija, bilo da je riječ o njihovim kretanjima proizročenima kratkotrajnom valjanosti dokumenata, pušbekovima, readmisijama ili seljenjima iz kampa u kamp, bilo da se radi o stalnim kretanjima i skrivanjima zbog ilegalnog statusa ili, pak, zbog prekarnog života bez stalnog mjesta zaposlenja i stanovanja (više u Fontanari 2019). Hiperomobilnost upućuje i na nelinearno kretanje, mijenjanje izbjegličkog statusa ovisno o zemlji u kojoj se boravi, pa i na zaglavljenost. Seljenje iz kampa u kamp kao dio politike nametnutog, prisilnog čekanja u sebi sadrži istodobno kretanje i nekretanje. Tako su se, primjerice, skupine migranata iz neformalnog skloništa Doma penzionera preseljavale u Đački dom gdje je u prvo vrijeme dolaska migranata u Bihać (ljetno 2018.) bilo dopušteno smještanje, a oni koji su kasnije stigli u Dom penzionera deložirani su (od jeseni 2018.) prvo u Biru,

a zatim od 2019. u Vučjak te od 2020. godine u Lipu. Iz Đačkog doma pojedine su obitelji seljene u hotel Sedra u Cazinu, koji je prihvaćao izbjeglice od 2018. do 2021. godine. Kad je dom krenuo u sanaciju u jesen 2018. dio ljudi je premješten u Biru, a oni za koje nije bilo mjesta u tvorničkoj hali smjestili su se oko tvornice. Iz Bire, kada se zatvorila u svibnju 2020. godine, neki su ljudi premješteni u obnovljeni Đački dom, a neki poslani u Lipu, a oni koji su to željeli otišli su u Sarajevo. Dio ljudi je otišao u ilegalni prelazak granice, tzv. gejm (v. Mucko et al. 2022). Međutim, veliki dio ljudi je ostao na otvorenom ispred kampa Lipa jer u njemu nije bilo dovoljno mjesta za izmještene iz Bire.¹⁵ Slično tome, kad je u prosincu 2019. godine zatvoren Vučjak dio ljudi je premješten u Blažuj kod Sarajeva, a dio u Ušivak i prihvatne centre Bira i Miral na području Unsko-sanskog kantona. Kad je izgorila Lipa u prosincu 2020. godine Međunarodna organizacija za migracije (IOM) željela je ponovno aktivirati zatvorenu Biru, ali joj to lokalne vlasti nisu dozvolile pa se ljude slalo u Sarajevo i u Miral u Veliku Kladušu. Lipa je obnovljena 2021. i danas je uz Đački dom jedino formalno mjesto privremenog prihvata u Unsko-sanskom kantonu.

Dobar dio mikrolokacijskog kruženja u Bihaću vezan je uz Đački dom, odnosno kamp Borići. Riječ je o ruini, devastiranoj zgradi doma namijenjenog za smještaj učenika, okruženoj parkom koji se nalazi u predjelu grada Borići, na “najatraktivnijoj lokaciji i nekretnini u Bihaću”, kako stoji u Odluci gradonačelnika¹⁶ za njezinu prodaju putem licitacije u siječnju 2018. godine. Umjesto investitora tu su bihaćku lokaciju ubrzo zauzeli ljudi u pokretu. U početku tek mjesto za privremeni smještaj šatora i osnovno zbrinjavanje u samoj zgradi, vrlo brzo pod kontrolom specijalne i redovne policije te uniformiranih pripadnika Službe za poslove sa strancima Ministarstva sigurnosti BiH (Ahmetašević i Mlinarević 2019: 24), s vremenom se Đački dom razvija u međunarodni humanitarni projekt s angažiranom privatnom zaštitarskom agencijom. Kako se od ljeta do jeseni 2018. godine broj ljudi u kampu povećava, što zbog novopridošlih, a što zbog izmještenih iz Doma penzionera, tako se ionako katastrofalni životni uvjeti još više pogoršavaju. Abdulah Budimlić, predsjednik Crvenog križa Bihać, na izvanrednoj je sjednici Gradskog vijeća Bihaća koja je sazvana zbog “situacije s migrantima” upozoravao vijećnike da je Crveni križ do 25. lipnja 2018. nahranio i zbrinuo 1025 migranata koji borave na lokalitetu Đačkog doma te da im je potrebna pomoć jer imaju resurse “do 1. jula da svoju misiju odradimo i poslije toga ne znam ko će ove ljude hraniti”.¹⁷

Humanitarno markiranje ruine Đačkog doma logom lokalnog Crvenoga križa, kao dio “brendiranja” humanitarne industrije kojim s jedne strane javno komunicira svoj doprinos, a s druge šalje signal o svojoj neutralnosti kao obliku samozaštite (Hammond 2008: 184), u borićkom je slučaju ojačano službenim gradskim grbom, a našao se tu i znak Mreže mladih Crvenog križa i Crvenog polumjeseca – Youth On The Move. Tako se na oronuljoj zgradi zajedno s dekama i plajtama koje su ljude

15 <https://www.slobodnaevropa.org/a/migranti-izmje%C5%A1tanje-bira-bihac-osude-eu-iom/30868615.html> (pristup 13. 10. 2023.).

16 <https://www.bihac.org/files/content-documents/604d2615e7e58.pdf> (pristup 13. 10. 2023.).

17 <https://mojsk.ba/gradsko-vijece-bihac-ministarstvo-sigurnosti-bih-da-u-roku-od-7-dana-odredi-privremenu-lokaciju-za-smjestaj-ilegalnih-migranata/> (pristup 13. 10. 2023.).

smještene unutar zgrade štatile od sunca i kiše kočio i humanitarni *banner*. Ostalo znakovlje Crvenog križa donosilo se ujutro kada bi popisivali ljude i organizirali doručak, a odnosilo kad bi smjena završila nakon ručka, čime je prostor postao djelomično demarkiran – bez organizacijskih oznaka stalno aktivnog humanitarnog djelovanja na ulazu u zgradu i neke vrste smjerokaza ljudima za traženje humanitarne pomoći mimo uredovnog vremena. Ipak, stalno postavljeni kontejneri i šatori Crvenog križa, kao i prvi kontejneri drugih aktera postavljeni krajem srpnja 2018. godine, sugerirali su izvanrednost situacije. Dinamiku smjene donošenja i odnošenja mobilnih znakova Crvenog križa pratila je iznutra i dinamika razmještanja središnjeg prostora ruševine u kojoj su izbjeglice “živjeli” u desecima malih poljskih šatora. Za vrijeme dijeljenja obroka taj se prostor pretvarao u “menzu”, da bi se nakon objeda nanovo postavljali šatori.

Prilog 8. Đački dom u kojem su smješteni izbjeglice i gdje se dijelila hrana, Borići, Bihać, 23. 7. 2018. Fotografirala Marijana Hameršak.

Prilog 9. Đački dom, odnošenje mobilnih znakova Crvenog križa, Borići, Bihać, 23. 7. 2018. Fotografirala Marijana Hameršak.

Prilog 10. Đački dom, postavljanje stolova za jelo, Borići, Bihać, 23. 7. 2018. Fotografirala Marijana Hameršak.

Prilog 11. Đački dom, postavljanje šatora i kreveta nakon objeda, Borići, Bihać, 4. 7. 2018. Fotografirala Marijana Hameršak.

Bojan Mucko situaciju krajem 2020. godine u Unsko-sanskom kantonu opisuje sljedećim riječima: “Na fotografijama koje su kolale društvenim mrežama, s ljudima u pokretu u improviziranim kampovima po šumama i ruševnim skloništim, kanton je izgledao kao postapokaliptična paralelna stvarnost [...]” (2023: 177). U to je vrijeme Đački dom već obnovljen, na njega su stavljeni prozori i vrata, a unutrašnje prostorije renovirane, ali njegova prva faza kao prihvatilišta, ona iz ljeta 2018. godine, potpuno se uklapala u ovu sliku nimalo ne odudarajući od skvotova u napuštenim razvaljenim kućama s urušenim krovovima koje su ljudi na putu privremeno zaposjedali. Tada je Đački dom bio *terrain vague* – prostor koji i pripada i ne pripada gradu, koji je fizički, ali i simbolički njegova margina u kulturološkom, društvenom i ekonomskom smislu. Tek ga je izvanrednost migrantske situacije vratila u fokus rasprave o urbanitetu Bihaća sa sve glasnijim zahtjevom da se migranti isele iz grada. U međuvremenu lokalni Crveni križ krajem 2018. godine zamjenjuje jači humanitarni “igrač” IOM, koji kreće u sanaciju Đačkog doma te se “profiliranjem”¹⁸ dio izbjeglica premješta u Privremeno prihvatni centar Bira. Gradonačelnik Bihaća, Šuhret Fazlić, povodom toga je na svom Facebook profilu objavio kako bivši Đački dom “nije i nikad neće biti zvanični azilantski centar!”, jer “mi u Bihaću [...] ne želimo da budu tu jer nam je sigurnost ugrožena”, ali i retorički postavio pitanje kako će migranti dočekati zimu ako im IOM ne stvori bolje uvjete, smrzavati se i “provaljivati u naše

¹⁸ <https://www.klix.ba/vijesti/bih/migranti-se-smjestaju-u-prihvatni-centar-bira-profiliranjem-ostvaruju-svoja-prava/181027036> (pristup 13. 10. 2023.).

kuće kako bi preživjeli”.¹⁹ Sanacija, zapravo transformacija Đačkog doma u ograđeni nadzirani prostor, sada i s pločicama s natpisom IOM prikovanima na klupe u parku, svjedočila je novoj, tehnološki i financijski sofisticiranijoj regulaciji migracija kojom su zajedno upravljali međunarodna humanitarna i migracijska industrija. I dok se u velikim i bogatijim postindustrijskim gradovima, u sprezi kapitala i baštinskih politika, ruine pretvaraju u elitne četvrti s rekontekstualiziranim detaljima iz industrijske prošlosti i zgradama čije se “fasade zadržavaju dok se ostatak zgrade uništava ili se njezin kostur ogoli do kostiju i obloži novim materijalom” (Edensor 2005: 131), na balkanskoj periferiji “najatraktivnija lokacija i nekretnina Bihaća” financirana projektom *EU podrška upravljanju migracijama i granicom u BiH* s više od 7,2 milijuna eura koji je proveo IOM u partnerstvu s UNHCR-om i UNICEF-om²⁰ postaje Privremeni prihvatni centar Borići. Zgrade poput Đačkog doma, koje su dugo zbog odbačenosti bile urbano smeće bez vrijednosti, sada prolaze novu procjenu i pronalaze novu svrhu, ovoga puta kao još jedan oblik eksternalizacije migracijskog režima i širenja novih praksi “kontrola na daljinu (engl. *remote control*)” (Zaiotti 2016: 4).

Prilog 12. Obnovljeni Đački dom u Borićima, Bihać, 23. 10. 2022. Fotografirala Tea Škokić.

¹⁹ <https://www.cazin.net/vijesti/suhret-fazlic-bivsi-dacki-dom-u-boricima-nije-i-nikad-nece-biti-zvanicni-azilanski-centar> (pristup 13. 10. 2023.).

²⁰ <http://www.velkaton.ba/%C4%91a%C4%8Dki-dom-u-biha%C4%87u-spreman-za-povratak-smje%C5%A1-taj-migranata/> (pristup 13. 10. 2023.).

Bihaćka Bira kao simbolička prošlost i budućnost

Propagandno dokumentarni film *Gorenje BIRA* iz 1988. godine²¹ počinje kadrovima bihaćke okolice i glasom naratora u *offu*: “Postoje tako krajevi u kojima čovjek sluti zavičaj, tamo nešto dobro donosi vjetar s planina, rijeka, posebnim bojama teče zrak, pitomo miriše. I čovjek stane, gradi”. O socijalističkom Bihaću, uz kadrove ulaska radnika i radnica u tvornicu Bira, čujemo i da je on mlad, “Ljudi koji u njem’ prebivaju su mladi, a mladost je entuzijazam, hrabrost da se upusti u nepoznato. Ona je spremna da se u svakom trenutku istražuju granice vlastitih mogućnosti, ona je čežnja da se prihvati izazov. Jedan od njih bila je i bihaćka industrija rashladnih aparata”. Dalje saznajemo o nastanku i razvoju tvornice, zapošljavanju, “projektu koji je koncipiran kao izrazito izvozni”, o tome da je prosječna dob 1400 zaposlenih “samo dvadeset i pet i pol godina” te da su u Razvojnom sektoru tvornice zaposleni mladi stručnjaci. Nižu se kadrovi iz Razvojnog sektora, da bi se kamera zaustavila na mladiću u plavoj kuti, crne boje kože, koji sjedi za stolom s olovkom u ruci dok su iza njega kolege koji stojeći rade na nacrtima.

Trideset godina kasnije spomenuta planina iz dokumentarnog filma mjesto je iregulariziranih prelazaka granice iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku. Mjesto je to i sječe šume “u sklopu tzv. integriranog upravljanja granicom” kojim se nastojalo omogućiti hrvatskoj graničnoj policiji lakše “suzbijanje nezakonitih migracija” te nadziranje državne granice termovizijskim sustavima (Pleše i Hameršak 2022). Rijeka Una, pak, ne “blista u ljudima koji su uz njene obale prepoznali svoj zavičaj. I ovdje grade život”, kako se to sugerira na samom kraju dokumentarca, nego je životno opasna prepreka mnogima koji nastoje stići do zapadne Europe. Bihać je od 2018. godine ponovno grad mladih ljudi, ali sada druge boje kože koji se hrabro upuštaju u nepoznato, ali ne da bi u Bihaću ostali, nego da bi kroz njega prošli na svom izbjegličkom putu, istražujući pritom granice svoje fizičke i psihičke izdržljivosti. Konačno, krajem listopada 2018. godine, tada već ugašen i propali “izvozni projekt” Bira²² postaje privremeni prihvatni centar za migrante, koji je prema informacijama Federalne novinske agencije pred svoje zatvaranje u listopadu 2019. godine brojio, ironično, 1400 ljudi.²³ Otvoren je, kako je izjavio Peter Van der Auweraert, koordinator IOM-a za zapadni Balkan, s namjerom da se rastereti područje oko tada neformalnog kampa Borići i u Đačkom domu jer je zbog velikog priliva migranata došlo “do povećanja šatorskog naselja u blizini zgrade ‘Đačkog doma’ i negodovanja lokalnog stanovništva. Osnovna svrha centra u ‘Biri’ je izmještanje ljudi iz Borića, a ne dovođenje migranata iz nekih drugih

21 Film je dostupan na <https://www.youtube.com/watch?v=DgTtybhEYzE> (pristup 15. 6. 2023.).

22 U procesu privatizacije većinski vlasnik tvornice je postao trgovački lanac Robot General Trading, koji je 2014. najavio otpuštanje posljednjih radnika i obustavu proizvodnje, a 2017. godine i prodaju Bire (<https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=257557>, pristup 13. 10. 2023.). Danas se tvrtka “Bira” d.d. Bihać izlistava na stranicama Komisije za vrijednosne papire Federacije Bosne i Hercegovine s Kasimom Stupcem kao njezinim direktorom (<https://komvp.gov.ba/en/market-participants/issuers/01-668>, pristup 13. 10. 2023.).

23 <https://www.fena.ba/article/1114656/svakodnevna-neizvjesnost-na-vucjaku-sve-izglednije-zatvaranje-bire> (pristup 13. 10. 2023.).

područja i njihovo smještanje ovdje”.²⁴ Zatečenost IOM-ova koordinatora “velikom prilivom migranata” pomalo je začudna s obzirom na iznimnu protočnost balkanske rute od 2015. godine, iako tek od kraja 2017. pojačano kroz Bosnu i Hercegovinu, ali odgovara tezi Scott-Smitha: “Problem sa sklanjanjem, zaštitom i smještajem velikog broja izbjeglica više se ne može promatrati kao problem ‘vani’, povezan s kampovima u zemljama u razvoju; to je postao problem ‘upravo ovdje’, zahtijevajući razinu pozornosti koja je iznenadila mnoge zaposlenike u humanitarnim agencijama” (2023: 1). U hale Bire postavljeni su veliki šatori s krevetima na kat te redovi kontejnera, no ubrzo se pokazalo da ni ona nije dovoljna za sve koji su na svom putu “zapeli” u Bihaću. Na portalima se vijesti o Biri smjenjuju od početnih da su migranti zadovoljni uvjetima u njoj²⁵ do sve glasnijih antimigrantskih u kojima se uz navodnu zabrinutost za migrante provlači teza kako je Bihać ostavljen da se “sam nosi s krizom” te kako Bihać zbog migranata propada:

Prihvatni centar Bira smješten je svega 10-ak minuta od centra grada. I to je možda i jedini grad u svijetu gdje se jedan prihvatni centar nalazi svega nekoliko minuta od samog centra grada. A okolina Bire izgleda zastrašujuće. Smeće je svuda okolo, sve je prljavo, zelenila nema. Takav život i takve uvjete nisu zaslužili ni migranti, a ni građani Bihaća. No, koga je to uopšte i briga. [...] Bihać propada, ali zanima li to Predsjedništvo, Parlament, Vijeće ministara, Ministarstvo sigurnosti, Ministarstvo za izbjegle i raseljene i ljudska prava, Federaciju, kantone...? Zanima li u ovoj državi ikoga šta će biti sa Bihaćem?!²⁶

Takve se teze proširuju prenošenjem izjava o bandama unutar Bire, prodaji droge, fizičkim obračunima, pa i silovanjima²⁷ ili, pak, o tome kako je Bira postala “fabrika migranata”, a “građanima ovih mjesnih zajednica [koje okružuju Biru] je svega preko glave i žele da se migranti odavde izmjestu u druge dijelove grada, kantona i Federacije BiH”, inače će biti “prisiljeni i na represivne mjere”.²⁸

Elissa Helms na temelju svojeg desetomjesečnog etnografskog istraživanja u Bihaću dio antimigrantskih stavova i javne prosvjede protiv zadržavanja migranata u Bihaću tumači društvenim granicama i podjelama koje se temelje na prethodnim iskustvima Biščana vezanima za korupciju, nepotizam, društvena umrežavanja i protekcije: od toga tko je dobio posao u formiranim kampovima pod ingerencijom IOM-a ili kojim se poduzetnicima s “dobrim vezama” usmjerava novac EU-a za iznajmljivanje poslovnih prostora za smještaj izbjeglica (Helms 2023: 289).

Prosvjedi protiv kampa [Bira] nisu bili samo oko toga što bi moglo biti najbolje rješenje za smještaj ili odvrćanje migranata, već i oko toga tko bi trebao

24 <https://detektor.ba/2018/10/29/migranti-smjesteni-u-adaptirani-centar-fabrike-bira/> (pristup 13. 10. 2023.).

25 <https://www.slobodnaevropa.org/a/bihac-bira-migranti/29567309.html> (pristup 13. 10. 2023.).

26 <https://source.ba/clanak/Amila/493810/Kako-izgleda-prihvatni-centar-Bira-u-Bihacu--To-je-nama-kao-ele-mentarna-nepogoda-kao-zemljotres> (pristup 13. 10. 2023.).

27 <https://www.nezavisne.com/novosti/drustvo/Bira-Bivsa-tvornica-bijele-tehnike-utociste-oko-1700-migranata/567588> (pristup 13. 10. 2023.).

28 <https://balkans.aljazeera.net/teme/2019/11/14/bihac-je-izdrzao-rat-u-migrantskoj-krizi-pao-na-koljena> (pristup 13. 10. 2023.).

ili ne bi trebao imati koristi od njihove prisutnosti. Te društvene granice kroz koje su se tumačile mnoge nejednakosti i neuspjesi upravljanja tako su i ovdje oblikovale odgovor na migrantsku situaciju i granične prakse EU-a, ali i same zauzvrat bile oblikovane tim odgovorom. (ibid.)

Iako se “mirne šetnje” manjih skupina stanovnika Bihaća odvijaju i tijekom 2019. godine ne bi li, primjerice, “ukazali na probleme sa kojima je njihov grad suočen duže od godinu dana uslijed migrantske krize”,²⁹ kulminacija prosvjeda s višemjesečnim okupljanjem većeg broja prosvjednika odvijala se krajem 2020. godine, pred sam kraj rada Bire i nakon što je zatvorena.³⁰ Tomu je pridonijelo i političko odmjeravanje snaga, kada su Delegacija EU-a u Bosni i Hercegovini i bosanskohercegovačko Ministarstvo sigurnosti svojim priopćenjima pozvali vlasti USK-a i Bihaća da opet privremeno otvore Biru nakon požara u Lipi.³¹ Odbijanjem tog zahtjeva sukob oko bihaćkih migrantskih skloništa preselio se s gradske i kantonalne na državnu, pa i međunarodnu političku scenu.

Međutim, Bira nije jedina bivša tvornica u Bihaću u koju su se sklanjali ljudi u pokretu. Kao skloništa u tranzitu kroz Bihać poslužile su im, primjerice, i napuštene i devastirane zgrade Kombiteksta, nekadašnjeg tekstilnog kombinata, kompleks Tvornice rastavljača i kablovskih glava Bihać koji danas nastanjuju čopori divljih pasa ili, pak, manje poslovne zgrade, od kojih su neke napuštene, a neke nikad dovršene. Stoga ostaje otvoreno pitanje zašto je Bira pobudila tolike reakcije Bišćana te jesu li prosvjedi ispred Bire izraz akumulirane frustracije koja je šira i veća od migrantske krize i upućuje na dužu i interno prouzročenu “zaglavljenost” stanovnika tog grada. Dio odgovora zašto je baš Bira pokrenula masovnije prosvjede može se tražiti i u činjenici da ona jedina nije fizička ruina te da barem svojim izvanjskim izgledom ostavlja dojam neke moguće budućnosti rada i života u Bihaću. Osim toga, pojedine je prosvjednice, bivše zaposlenike Bire stajanje ispred te tvornice vjerojatno podsjetilo na jedan drugi prosvjed iz veljače 2014. godine kada su prosvjedovali zbog neisplaćenih plaća i “kada je to bio jedini način da se poslodavac prisili da da ono što treba”.³² O Biri je moguće razmišljati i kao o “maloj priči” koja proizlazi iz iskustva granice u svakodnevnom životu, priči koja s jedne strane nadopunjuje veliku priču o važnosti čuvanja granice nacionalne države, a s druge joj se suprotstavlja (usp. Brambilla 2015: 25). Istraživačkim pogledom izvana čini mi se da su na simboličkoj razini za Bišćane Borići već izgubljeni u srazu s bogatijim i moćnijim Zapadom, koji je tamo otvorio prihvatni centar za migrante; Dom penzionera i dalje je razvalina, kao i druge bivše društvene zgrade i poslovni kompleksi i o njima je teško razmišljati u vremenskoj perspektivi bliske budućnosti. Ostaje samo Bira, pa makar i prazna i u trenutku našeg obilaska tek s portirom na ulazu.

29 <https://www.slobodnaevropa.org/a/29834974.html> (pristup 13. 10. 2023.).

30 O prosvjedima v. npr. <https://www.fena.news/bih/hundreds-of-bihac-citizens-protest-outside-bira-reception-center-for-migrants/> (pristup 13. 10. 2023.), <https://sarajevskasehara.com/2020/12/video-protesti-gradana-bihaca-ispred-bire-razocarani-smo-cikoticem/> (pristup 13. 10. 2023.) i <https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/hiljadu-gradana-bihaca-ce-novu-godinu-docekati-ispred-bire/401833> (pristup 13. 10. 2023.).

31 <https://www.slobodnaevropa.org/a/31015131.html> (pristup 13. 10. 2023.).

32 <https://www.youtube.com/watch?v=5Jlyze64p38> (pristup 12. 10. 2023.).

Prilog 13. Kombiteks, Bihać, 23. 10. 2022. Fotografirala Tea Škokić.

Prilog 14. Tvornica rastavljača i kablovskih glava Bihać, 24. 10. 2022. Fotografirala Tea Škokić.

Prilog 15. Privatni poslovni prostor sa zazidanim ulazima na način na koji su se zazidavali i drugi objekti da bi se spriječilo njihovo korištenje i boravak izbjeglica, oko zgrade se nalazila odbačena odjeća i prazna prehrambena ambalaža, Bihać, 24. 10. 2022. Fotografirala Tea Škokić.

Prilog 16. Napušteni poslovni prostor Una-plina, Bihać, 24. 10. 2022. Fotografirala Tea Škokić.

Prilog 17. Tragovi života u napuštenom poslovnom objektu, Bihać, 24. 10. 2022. Fotografirala Tea Škokić.

Prilog 18. Tvornica Bira, Bihać, 24. 10. 2022. Fotografirala Marijana Hameršak.

Zaključak

Napuštene i devastirane objekte u Bihaću – ruine – moguće je, na tragu postindustrijske i postsocijalističke etnografije, promatrati kao prostorni simptom neuspjele i promašene tranzicije, njezinu živu, materijalnu stvarnost (Hromadžić 2019: 129) koja svjedoči političkoj, ekonomskoj i društvenoj stagnaciji i propadanju. Posebice je za lokalnu zajednicu traumatična “ispražnjenost” objekata javne, društvene namjene jer oni simboliziraju kolektivni neuspjeh da se jedan život, dok je postojala sigurnost rada i sigurnost budućnosti, nadomjesti drugim. Međutim, u situaciji priliva velikog broja ljudi u pokretu u grad, koji se na svojem putu balkanskom rutom prema sjevernoj i zapadnoj Europi organizirano ili neorganizirano zadržavaju u napuštenim objektima kao privremenim skloništim, ti objekti postaju poprišta novog sukoba. Tako sada afektivni odnos lokalnog stanovništva spram fizičkih i simboličkih ruina obuhvaća i ljude koji u njima privremeno borave. U nekoliko posljednjih godina formiraju se diskursi koji ruinaciju prostora proizvode kao posljedicu iregulariziranih migracija, a ne kao dio deurbanizacijskih i deindustrijalizacijskih procesa, antagoniziraju stanovnike Bihaća s migrantima, stvarajući dojam borbe nad time kome ti prostori pripadaju, tko ima pravo na njih i kome i za što bi oni trebali služiti. Novinski napisi, kao i sama događanja u gradu vezana za primjere poput Doma penzionera, Đačkog doma u Borićima i tvornice Bira, koji se u ovom članku tretiraju kao studije slučaja, svjedoče takvim diskursima. Skloništa su neodvojiv dio migracijskog iskustva, no kada su ona ruine ukotvljene u vizuru jednog grada na poluperiferiji Europe, njihovi opisi dodatno govore o iskustvu i sudbini ljudi koji iregularizirano migriraju, ali i o sudbini lokalnog stanovništva i njihovom poslijeratnom i postsocijalističkom iskustvu, a metafore odbačenosti, smeća, zaglavljenosti i privremenosti odjednom vrijede i za ljude i za objekte.

LITERATURA

- Ahmetašević, Nidžara i Gorana Mlinarević. 2019. *People on the Move in Bosnia and Herzegovina in 2018: Stuck in the corridors to the EU*. Sarajevo: Heinrich Böll Foundation, Office for Bosnia and Herzegovina, North Macedonia and Albania. https://ba.boell.org/sites/default/files/people_on_the_move_in_bosnia_and_herzegovina_-_21-02-2019_-_web.pdf (pristup 30. 5. 2023.).
- Augustová, Karolína i Jack Sapoch. 2020. “Border Deterrence Condensed Analysis of Violent Push-Backs from the Ground”. *Movements* 5 /1. <https://movements-journal.org/issues/08.balkanroute/12.augustova,sapoch--border-violence-as-border-deterrence.html> (pristup 31. 5. 2023.).
- Bez nec, Barbara, Marc Speer i Marta Stojić Mitrović. 2016. *Governing the Balkan Route. Macedonia, Serbia and European Border Regime*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe.
- Berger, Stefan i Steven High. 2019. “(De-)Industrial Heritage. An Introduction”. *Labor. Studies in Working-Class History* 16/1: 1–27. <https://doi.org/10.1215/15476715-7269281>
- Bird, Gemma, Jelena Obradovic-Wochnik, Amanda Russell Beattie, Patrycja Rozbicka. 2021. “The ‘Badlands’ of the ‘Balkan Route’. Policy and Spatial Effects on Urban Refugee Housing”. *Global Policy* 12: 28–40. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12808>
- Brambilla, Chiara. 2015. “Exploring the Critical Potential of the Borderscapes Concept”. *Geopolitics* 20/1: 14–34. <https://doi.org/10.1080/14650045.2014.884561>
- Bužinskić, Emina. 2017. “Dobrodošli vs. Dobroprošli. Krizna mobilizacija i solidarizacija s izbjeglicama u Hrvatskoj kao tranzitnoj zemlji”. U *Kamp, koridor, granica. Studije izbjeglištva u suvremenom hrvatskom kontekstu*. Emina

- Bužinkić i Marijana Hameršak, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Centar za mirovne studije, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu – Centar za istraživanje etničnosti, državljanstva i migracija, 133–155.
- Cantat, Céline. 2020. "The Rise and Fall of Migration Solidarity in Belgrade". *Movements* 5/1. <http://movements-journal.org/issues/08.balkanroute/05.cantat--the-rise-and-fall-of-migration-solidarity-in-belgrade.html> (pristup 30. 5. 2023.).
- De Genova, Nicholas. 2017. "Introduction. The Borders of 'Europe' and the European Question". U *The Borders of "Europe": Autonomy of Migration, Tactics of Bordering*, Nicholas De Genova, ur. Durham i London: Duke University Press, 1–35. <https://doi.org/10.2307/j.ctv11smr05.4>
- DeSilvey, Caitlin i Tim Edensor. 2012. "Reckoning with Ruins". *Progress in Human Geography* 4: 65–85. <https://doi.org/10.1177/0309132512462271>
- Dzenovska, Dace. 2020. "Emptiness. Capitalism without People in the Latvian Countryside". *American Ethnologist* 47/1: 10–26. <https://doi.org/10.1111/amet.12867>
- Edensor, Tim. 2005. *Industrial Ruins. Space, Aesthetics and Materiality*. Oxford, New York: Berg.
- e-ERIM, mreža pojmova europskog režima iregulariziranih migracija na periferiji EU. Marijana Hameršak, Iva Pleše i Tea Škokić, ur. <https://e-erim.ief.hr/>. <https://doi.org/10.5040/9781474214940>
- El-Shaarawi, Nadia i Maple Razsa. 2018. "Movements upon Movements. Refugee and Activist Struggles to Open the Balkan Route to Europe". *History and Anthropology* 30/1: 91–112. <https://doi.org/10.1080/02757206.2018.1530668>
- Fontanari, Elena. 2019. *Lives in Transit An Ethnographic Study of Refugees' Subjectivity across European Borders*. London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351234061>
- Fraser, Emma. 2018. "Unbecoming Place. Urban Imaginaries in Transition in Detroit". *Cultural Geographies* 25/3: 441–458. <https://doi.org/10.1177/1474474017748508>
- Hameršak, Marijana i Iva Pleše. 2017. "Zarobljeni u kretanju. O hrvatskoj dionici balkanskog koridora". U *Kamp, koridor, granica. Studije izbjeglištva u suvremenom hrvatskom kontekstu*. Emina Bužinkić i Marijana Hameršak, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Centar za mirovne studije, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu – Centar za istraživanje etničnosti, državljanstva i migracija, 9–39.
- Hameršak, Marijana, Sabine Hess, Marc Speer i Marta Stojić Mitrović. 2020. "The Forging of the Balkan Route. Contextualizing the Border Regime in the EU Periphery movements". *Movements* 5/1. <https://movements-journal.org/issues/08.balkanroute/01.hamersak,hess,stojevic-mitrovic,speer--the-forging-of-the-balkan-route.html> (pristup 30. 5. 2023.).
- Hameršak, Marijana i Bojan Mucko. 2022. "Pušbek". e-ERIM, 19. studenoga. <https://e-erim.ief.hr/pojam/p-pu-scaron-bek-p?locale=hr> (pristup 1. 6. 2023.).
- Hammond, Laura. 2008. "The Power of Holding Humanitarianism Hostage and the Myth of Protective Principles". U *Humanitarianism in Question. Politics, Power, Ethics*. Michael Barnett i Thomas G. Weiss, ur. Ithaca, London: Cornell University Press, 178–195.
- Helms, Elissa. 2023. "Social Boundaries at the EU Border. Engaged Ethnography and Migrant Solidarity in Bihać, Bosnia–Herzegovina". *Journal of Borderlands Studies* 38/2: 283–301. <https://doi.org/10.1080/08865655.2022.2108109>
- High, Steven, Lachlan MacKinnon i Andrew Perchard. 2017. "Introduction". U *The Deindustrialized World. Confronting Ruination in Postindustrial Places*. Steven High, Lachlan MacKinnon i Andrew Perchard, ur. Vancouver, Toronto: UBC Press, 3–22. <https://doi.org/10.59962/9780774834957-002>
- Hromadžić, Azra. 2019. "Uninvited Citizens. Violence, Spatiality and Urban Ruination in Postwar and Postsocialist Bosnia and Herzegovina". *Third World Thematics. A TWQ Journal* 4/2-3: 114–136. <https://doi.org/10.1080/23802014.2019.1646615>
- Hromadžić, Azra i Lejla Čavkić. 2016. "Relikvije buduće prošlosti. Prazni dom penzionera u Bihaću". *Holon* 6/1: 77–99.
- Isakjee, Arshad, Thom Davies, Jelena Obradović-Wochnik, Karolína Augustová. 2020. "Liberal Violence and the Racial Borders of the European Union". *Antipode* 52: 1751–1773. <https://doi.org/10.1111/anti.12670>
- Jacobsen, Christine M. i Marry-Anne Karlsen. 2021. "Introduction. Unpacking the Temporalities of Irregular Migration". U *Waiting and the Temporalities of Irregular Migration*, Christine M. Jacobsen, Marry-Anne Karlsen i Shahram Khosravi, ur. New York: Routledge, 1–19. <https://doi.org/10.4324/9780429351730-1>
- Jovanovic, Teodora. 2021. "Forced (im)mobilities en route. 'Justified' Violence of the Border Regime in Balkans". *Glasnik Etnografskog instituta* 69: 433–455. <https://doi.org/10.2298/GEI2102433J>
- Jovanović, Teodora, Katarina Mitrović i Ildiko Erdei. 2023. "Moving While Waiting for the Future. Mobility and Education in Šid, Serbia". *Journal of Borderlands Studies* 38/2: 229–246. <https://doi.org/10.1080/08865655.2022.2048679>
- Kasperek, Bernd. 2016. "Routes, Corridors, and Spaces of Exception. Governing Migration and Europe". *Near Futures Online* 1 "Europe at a Crossroads". <http://nearfuturesonline.org/routes-corridors-and-spaces-of-exception-governing-migration-and-europe/> (pristup 8. 6. 2023.).

- Kasperek, Bernd i Marc Speer. 2015. "Of Hope. Hungary and the Long Summer of Migration". *Bordermonitoring.eu*, 9. rujna. <http://bordermonitoring.eu/ungarn/2015/09/of-hope/> (pristup 2. 6. 2023.).
- Leutloff-Grandits, Carolin. 2023. "The Balkans as 'Double Transit Space'. Boundary Demarcations and Boundary Transgressions Between Local Inhabitants and 'Transit Migrants' in the Shadow of the EU Border Regime". *Journal of Borderlands Studies* 38/2: 191–209. <https://doi.org/10.1080/08865655.2022.2164043>
- Lunaček Brumen, Sarah i Ela Meh. 2016. "Vzpon in padec koridorja. Nekaj refleksij o spremembah na balkanski migracijski poti od poletja 2015". *Časopis za kritiko znanosti* 44: 21–45.
- Majstorovic, Danijela. 2022. "Rethinking Migrant Figures and Solidarity from the Peripheral Borderland of Bosnia and Herzegovina". *Journal of Borderlands Studies* 38/2: 303–321. <https://doi.org/10.1080/08865655.2022.2156371>
- Malabou, Catherine. 2016. *Ontologija nezgode. Esej o razaralačkoj plastičnosti*. Zagreb: Kulturтреger, Multimedijalni institut.
- Mucko, Bojan. 2022. "WhatsApp iz Lipe". *e-ERIM*, 2. ožujka. <https://e-erim.ief.hr/pojam/lipa-strajk-gladu?locale=hr> (pristup 1. 7. 2023.).
- Mucko, Bojan, Iva Pleše i Tea Škokić, 2022. "Gejm". *e-ERIM*, 29. prosinca. <https://e-erim.ief.hr/pojam/p-gejm-p-2307ccc9-f8c2-44b8-a3e1-609ccc46f44c?locale=hr> (pristup 1. 7. 2023.).
- Mucko, Bojan. 2023. "Humanitarka i distro. Refleksivno iz režima iregulariziranih migracija". *Narodna umjetnost* 60/1: 163–187. <https://doi.org/10.15176/vol60no109>
- Obradović-Wochnik, Jelena. 2018. "Urban Geographies of Refugee Journeys. Biopolitics, Neoliberalism and Contestation over Public Space in Belgrade". *Political Geography* 67: 65–75. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2018.08.017>
- Pleše, Iva i Marijana Hamersak. 2022. "Sječa šume". *e-ERIM*, 5. ožujka. <https://e-erim.ief.hr/pojam/sjeca-sume?locale=hr> (pristup 1. 7. 2023.).
- Pleše, Iva, Mojca Piškori i Tea Škokić. 2023. "Ograda, zid, žica". *e-ERIM*, 16. siječnja. <https://e-erim.ief.hr/pojam/p-ograde-zica-zid-ogradivanje-p?locale=hr> (pristup 1. 6. 2023.).
- Potkonjak, Sanja i Tea Škokić. 2022. *Gdje živi tvornica? Etnografija postindustrijskoga grada*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Pozniak, Romana. 2022. "Vučjak". *e-ERIM*, 22. prosinca. <https://e-erim.ief.hr/pojam/p-vucjak-p-ecf5d19-52ad-4cf5-ab6a-efc977ccda6b?locale=hr> (pristup 1. 7. 2023.).
- Qasmieh, Yousif M. 2019. "There it is. The Camp that is yet to Be Born". *Refugee Hosts*, 5. kolovoza. <https://refugeehosts.org/2019/08/05/there-it-is-the-camp-that-is-yet-to-be-born/> (pristup 1. 6. 2023.).
- Rozakou, Katerina. 2021. "The Violence of Accelerated Time. Waiting and Hasting during 'the Long Summer of Migration' in Greece". U *Waiting and the Temporalities of Irregular Migration*, Christine M. Jacobsen, Marry-Anne Karlsen i Shahram Khosravi, ur. New York: Routledge, 23–39. <https://doi.org/10.4324/9780429351730-3>
- Scott-Smith, Tom. 2023. "Introduction. Places of Partial Protection. Refugee Shelter since 2015". U *Structures of Protection. Rethinking Refugee Shelter*, Tom Scott-Smith i Mark E. Breeze, ur. New York, Oxford: Berghahn, 1–12. <https://doi.org/10.1515/9781789207132-002>
- Stojić Mitrović, Marta i Ana Vilenica. 2019. "Enforcing and Disrupting Circular Movement in an EU Borderscape. Housingscaping in Serbia". *Citizenship Studies* 23/6: 540–558. <https://doi.org/10.1080/13621025.2019.1634368>
- Storm, Anna i Tatiana Kasperski. 2017. "Social Contracts of the Mono-Industrial Town. A Proposed Typology of a Historic Phenomenon and Contemporary Challenge". *The Journal of the Society for Industrial Archeology* 43/1: 37–46.
- Škokić, Tea. 2022. "Šaraj malo, brate". *e-ERIM*, 4. svibnja. <https://e-erim.ief.hr/pojam/p-scaron-araj-malo-brate-p?locale=hr> (pristup 1. 7. 2023.).
- Zaiotti, Ruben. 2016. "Mapping Remote Control. The Externalization of Migration Management in the 21st century". U *Externalizing Migration Management Europe, North America and the spread of 'remote control' practices*. Ruben Zaiotti, ur. London: Routledge, 3–30. <https://doi.org/10.1177/136078041602100403>
- Zoppi, Marco i Marco Puleri. 2021. "The Balkan Route (and Its Afterlife). The New Normal in the European Politics of Migration". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 24/3: 576–593. <https://doi.org/10.1080/19448953.2021.2015658>
- Zorn, Jelka. 2021. "Nasilne meje, varnostnizacija in kriminalizacija solidarnosti". *Socialno delo* 60/2: 167–180. <https://doi.org/10.51741/sd2021.60.2.167-180>

Battle Over the Ruins. Abandoned Buildings in Bihać as Migrant Shelters

The text analyzes three locations in Bihać with abandoned buildings where migrants are formally or informally sheltered. These are the buildings that were once part of the industrial or urban infrastructure, but today they are abandoned and devastated ruins that have become shelters due to the arrival of migrants. This article seeks to question the struggles over who has the right to use these ruins, to whom they belong, and what they mean to the community in the context of the city's past and future. The article is based on a multi-day stay in Bihać in the fall of 2022, field notes, photographs, and media articles related to the Bihać cases.

Keywords: irregularized migration, ruins, shelters